PLATFORM31

kennis van stad en regio

Een ander verhaal

Nieuwe inzichten over sociale en ruimtelijke mobiliteit in Nederland

Jan Rath, Miriam van de Kamp, Marieke Slootman, Ioannis Tzaninis

PLATFORM31

kennis van stad en regio

Een ander verhaal

Nieuwe inzichten over sociale en ruimtelijke mobiliteit in Nederland

Jan Rath

Miriam van de Kamp

Marieke Slootman

Ioannis Tzaninis

Universiteit van Amsterdam / Campus Den Haag

Uitgave

Universiteit van Amsterdam / Platform31

Postbus 30833, 2500 GV Den Haag
www.platform31.nl

Coverfoto: Nora Tinholt

Platform31 is de fusieorganisatie van KEI, Nicis Institute, Nirov en SEV

Projectconsortium

Binnen het onderzoeksprogramma ‘Kennis voor krachtige Steden’ van Platform31 (voorheen Nicis Institute) zijn meer dan vijftig projecten in uitvoering. Deze beleidsinformatie is het resultaat van een van deze onderzoeken, namelijk het onderzoek ‘Sociale mobiliteit: individuen, groepen en buurten’. Ieder onderzoeksproject wordt uitgevoerd door een consortium van één of enkele universitaire onderzoeksgroepen en een aantal stedelijke partijen. Het is een samenwerkingsverband tussen wetenschappers en professionals uit de stedelijke praktijk.

Het consortium voor dit onderzoek bestond uit:
– Universiteit van Amsterdam en Universiteit Leiden / Campus Den Haag
– de gemeenten Amsterdam, Almere, Delft, Den Haag, Nijmegen, Utrecht, en woningcorporatie Mitros
– Platform31 (voorheen Nicis Institute)

Projectleider van het onderzoek was prof. dr. Jan Rath, hoogleraar sociologie aan de Universiteit van Amsterdam.

Het onderzoeksteam bestond uit Juno Blaauw (UvA, tot 2011), Maurice Crul (UvA, later EUR en VU), Jan Willem Duyvendak (UvA), Miriam van de Kamp (Campus Den Haag), Jan Rath (UvA), Marieke Slootman (UvA), Ioannis Tzaninis (na 2011, UvA), Lex Veldboer (UvA), Wim Willems (Campus Den Haag) en Iris Hagemans (UvA, na 2012).

Namens de stedelijke partijen namen deel: Jan Rossen en Berny van de Donk (Mitros), Jeroen Slot (gemeente Amsterdam), Marian Huisman, Arnold van Dam en Gerhard Dekker (gemeente Almere), Maria Berger, Ira Spannenburg en Miriam Wardenaar (gemeente Delft), John Waalring, Surrendra Santokhi en Hans van Oel (gemeente Den Haag), Hans Voutz en Igor van der Vlist (gemeente Nijmegen), en Otto van de Vijver (gemeente Utrecht). Aan het consortium nam voorts deel Mies van Niekerk (Nicis/ Platform31)

Voor meer detail, ga naar

www.aissr.uva.nl/socialemobiliteit

Amsterdam, november 2013

Inhoudsopgave

Inleiding 7

Almere: van een pioniersplek naar een wereldstad? 9

De ups en downs van het revitaliseren van buurten 11

***Soulmates*: sociaal mobiele Turkse en Marokkaanse Nederlanders** 13

Conclusies 15

Inspiratie voor beleidsmakers 17

Inleiding

Zorgen over sociale en ruimtelijke mobiliteit zijn van alle tijden, maar vormen vanwege nieuwe economische uitdagingen opnieuw een belangrijk aandachtspunt voor beleidsmakers en onderzoekers. Economische veranderingen en mondialisering hebben er voor gezorgd dat veel banen voor lager geschoolde arbeiders verdwenen zijn. Zeker in de huidige slechte economische omstandigheden is de kloof met de succesvolle lagen van de bevolking voor hen steeds moeilijker te overbruggen. Deze kloof loopt deels langs etnische scheidslijnen.

Deze sociaaleconomische ongelijkheid kent een *ruimtelijke* dimensie in de verdere ontwikkeling van succesvolle en achtergestelde buurten. Onderzoekers en beleidsmakers gaan er vaak van uit dat individuele sociale mobiliteit minder waarschijnlijk, of zelfs onmogelijk, is in achtergestelde buurten. Een aantal beleidsmaatregelen richt zich daarom op ruimtelijke verdunning van achtergesteldheid. Een 'sociale mix' zou de leefbaarheid in achtergestelde buurten verbeteren en de kansen op sociale stijging versterken.

Zo wordt de woningsector flink onder handen genomen om meer ruimte te geven aan de particuliere sector. De vrijkomende vrije sector huurwoningen en koopappartementen trekken hoogopgeleide professionals. Doordat etnische minderheden oververtegenwoordigd zijn in de lagere sociale klassen en ondervertegenwoordigd in de middenklasse, neemt als bijkomend effect ook hun concentratie af. Dit beleid poogt dan ook niet alleen de sociale mobiliteit te bevorderen, maar ook de integratie van allochtonen.

Deze beleidsdoelen en strategieën draaien vooral om materiële ontwikkelingen, en hebben weinig aandacht voor de meer mentale en emotionele aspecten. De laatste spelen evenwel zeker een rol. Hoe mensen nieuwe situaties interpreteren, zichzelf positioneren tegenover anderen en omgaan met hun eigen 'normaliteit' in situaties van sociale verandering wordt grotendeels als vanzelfsprekend gezien of buiten beschouwing gelaten. Maar sociale mobiliteit omvat meer dat louter maatschappelijke stijging, of een betere buurt:

- Ioannis Tzaninis onderzocht verhuisbewegingen naar en van Almere. Verhuizen wordt vaak gezien als een gevolg en uiting van materiële vooruitgang, maar het kan evengoed samenhangen met de voorkeur om zich onder een 'eigen soort mensen' te begeven.
- Miriam van de Kamp laat zien dat de leefbaarheid van buurten niet alleen het resultaat zijn van een aantrekkelijke architectuur en goed ontworpen openbare ruimtes, of zelfs van de juiste sociale mix. Een deel van de bevolking ervaart revitalisering als een bedreiging voor hun manier van leven. De impliciete (of zelfs expliciete) opgelegde norm van de middenklasse kan ertoe leiden dat gevestigde bewoners uit de lagere sociale lagen zich van hun buurt vervreemden.
- Marieke Slootman werpt met haar onderzoek licht op de sociale verbondenheid van sociaal gestegen tweede generatie Marokkaanse en Turkse Nederlanders. Zij laat zien dat vriendschappelijke sociale relaties niet in eerste instantie gebaseerd zijn op een gemeenschappelijke etniciteit, maar eerder ontstaan vanuit een gedeeld opleidingsniveau of gelijke sociaaleconomische klasse. Wel is sociale verbondenheid met mensen die zowel etniciteit als opleiding delen het sterkst. De gedeelde ervaringen in verschillende contexten maakt hen tot echte *soulmates*.

Die samenhang van maatschappelijke stijging en ‘normaliteit’ in een constant veranderend stadslandschap staat centraal in dit onderzoeksbericht. Wat wordt er gewonnen en wat raakt verloren in een omgeving van ruimtelijke en sociale mobiliteit?

Almere: van een pioniersplek naar een wereldstad?

Ioannis Tzaninis

Na de Tweede Wereldoorlog verruilden steeds meer mensen de vaak vervallen en onveilige binnenstad voor gemeenschapsgeoriënteerde wijken aan de rand van de stad of zelfs er buiten. Buitensteden en ‘new towns’ werden het gezicht van de groeiende nieuwe middenklasse. De wens om zich onder gelijkgestemden te begeven was een belangrijk onderdeel van deze verhuisbewegingen. Almere is daarvan het grootste voorbeeld. Het groeide van een handvol families in 1976 tot bijna 200.000 inwoners vandaag de dag.

Meer recent werden binnensteden weer populair, ook voor middenklassers en zelfs voor gezinnen. In buitensteden ontstaan mede als gevolg hiervan concentraties van armoede, werkloosheid en verval van de fysieke omgeving - sociale problemen die voorheen als typisch stads werden gezien. Het idee dat verhuizing naar de buitensteden een aanwijzing vormt voor sociale stijging lijkt dus achterhaald. Bestaat het traditionele streven naar gelijkgestemdheid nog steeds als drijvende kracht achter verhuizen van en naar Almere?

Deze vragen worden beantwoord met behulp van demografische data over verhuizen van en naar Almere over de afgelopen twee decennia. Daarnaast zijn er interviews afgenomen met verhuizers die zich in Almere gevestigd hebben (vanuit Amsterdam of elders) of juist van Almere naar Amsterdam zijn getrokken. Deze interviews gingen in op aspiraties en verwachtingen ten tijde van de verhuizing en de perceptie van sociale mobiliteit die daarmee gepaard ging.

Tot begin jaren negentig kwam de helft van de nieuwkomers uit Amsterdam. In 2011 was dat aandeel geslonken tot 21 procent. De grootste groep verhuizers naar Almere bestond toen uit internationale migranten (22 procent). En terwijl vroeger overwegend gezinnen naar de stad trokken, zijn het nu vooral alleenstaanden.

De pioniers die in de jaren zeventig en tachtig naar Almere trokken herinneren met name het dorpsgevoel, gemeenschappelijke omgangsvormen en manieren van doen, en dus ook een grote mate van gelijkgestemdheid. Sommige bewoners van Almere maken zich nu zorgen over de veranderende bevolkingssamenstelling, met name de toenemende diversiteit. Vooral de eerste generatie verhuizers naar Almere hebben daarom vaak een dubbel gevoel van nostalgie: zij verlangen terug naar het oude Amsterdam en naar de typisch suburbane leefstijl van pionierend Almere. De wens om tussen gelijkgestemden te wonen drijft sommige pioniers weer terug naar Amsterdam, maar niet iedereen kan zich een appartement in het gentrificerende centrum van Amsterdam veroorloven.

Door de toegenomen demografische heterogeniteit vormen blanke middenklasse gezinnen niet langer het dominante beeld, zeg maar de enige vorm van ‘normaliteit’. Doordat niet iedereen meer zomaar kan verhuizen kan dit leiden tot gevoelens van vervreemding.

10

De ups en downs van het revitaliseren van buurten

Miriam van de Kamp

De herstructurering van volksbuurten richt zich niet alleen op de kwaliteit van woningen, maar ook op het actief bewerkstelligen van veranderingen in de bevolkingssamenstelling. In een beleid van 'slopen, bouwen en mixen' wordt meer variatie in het woningaanbod gecreëerd, door particuliere huur af te wisselen met sociale huur en door het bouwen van gezinswoningen naast appartementen. Lokale sociale stijgers die naar een groter appartement op zoek zijn, worden aangemoedigd binnen de buurt te blijven. Tegelijkertijd worden middenklassers van buiten de buurt aangetrokken.

Deze ingrepen stellen de stedelijke middenklasse als de standaard waarnaar de buurt wordt geherstructureerd, zij vormen impliciet of expliciet de norm. Mensen uit de lagere sociale klassen worden veelal neergezet als een probleem. Zij zouden niet goed in staat zijn te beslissen wat goed is voor henzelf en de buurt en daarom hulp nodig hebben van buren uit de middenklasse.

De vraag is hoe gevestigde bewoners die stedelijke vernieuwing ervaren. Dit is onderzocht in een middenwijk in Den Haag (Regentessekwartier), en arbeiderswijken in Utrecht (Zuilen) en Nijmegen (Willemskwartier) door middel van archiefonderzoek, de analyse van statistische data, inhoudsanalyse van beleidsdocumenten en nieuwsberichten, en interviews met bewoners en professionals in de buurt.[1]

Onze bevindingen schetsen een minder optimistische kijk op de situatie dan heerst in beleidsdocumenten en media. Zodra de herstructurering wordt aangekondigd trekken bewoners alvast weg, woningeigenaren stoppen het onderhoud, beleidsmakers zetten de ellende flink aan, mogelijk om fondsen van de nationale overheid te werven, en media rapporteren gretig over leefbaarheidsproblematiek. Mede doordat gevestigde bewoners zich de hogere woonlasten niet kunnen veroorloven, stromen meer mensen van buiten de buurt in. In beleidskringen wordt dat vooralsnog als een goed teken gezien.

De overgebleven 'oude' bewoners delen niet altijd die optimistische blik. Sommigen voelen zich minder thuis of zelfs vervreemd van de buurt die ze zo goed kenden. Vrienden en kennissen verhuisden naar elders, terwijl nieuwe bewoners vaak niet aan het buurtleven meedoen. Iemand merkte op: 'Dat ze ook in deze buurt wonen is prima, maar als ze hier willen wonen moeten ze ook mede-eigenaar van de buurt zijn'. Het aantrekken van meer welvarende mensen naar een buurt resulteert dus niet zomaar in relaties en solidariteit. Minderbedeelde bewoners krijgen vaak het gevoel dat ze onbekwaam worden geacht, worden betutteld en niet serieus genomen en trekken zich daarom uit sociale initiatieven terug.

De kennis en inzet van de bestaande bewoners wordt niet altijd erkend, net zo min als de sociale structuren en initiatieven die vanouds aan sociale cohesie bijdroegen. Een en ander draagt ertoe bij dat veel oude bewoners de voorkeur geven aan hun oude buurt - de buurt van vóór de revitalisering. Ook al waren gebouwen en andere voorzieningen vaak slecht onderhouden, ze zouden er voor geen goud weg hebben gewild.

[1] De hier gepresenteerde bevindingen zijn voornamelijk gebaseerd op de casussen in Utrecht en Nijmegen.

12

Een ander verhaal

Soulmates: sociaal mobiele Turkse en Marokkaanse Nederlanders

Marieke Slootman

De tweede generatie immigranten, met name van Marokkaanse en Turkse afkomst, wordt in onderzoeken en media vaak gepresenteerd als een groep die achterblijft. Echter, onder deze kinderen van Marokkaanse en Turkse migranten is grote sociale stijging te vinden, vooral gezien het feit dat hun ouders veelal als laaggeschoolde gastarbeiders naar Nederland zijn gekomen in de jaren zeventig en tachtig. Wat betekent het voor hen om sociaal te stijgen? En hoe hangt dat samen met gevoelens van 'normaliteit', van acceptatie en verbondenheid?

In dit deelonderzoek zijn deze vragen onderzocht, deels aan de hand van kwantitatieve data uit het TIES project (het eerste grootschalige Nederlandse onderzoek naar de tweede generatie migranten[2]) en diepte interviews met universitair geschoolde Marokkaanse en Turkse Nederlanders van 30 jaar en ouder.

Voor plezierige omgang met vrienden, maar ook met buren, blijken gemeenschappelijke ervaringen en een gedeeld wereldbeeld essentieel. Dit is niet verrassend. Ideeën als 'soort zoekt soort' en 'ons soort mensen' zijn gebaseerd op het idee dat gelijkheid zorgt voor verbintenis en affectie. Een reden hiervoor is dat mensen bevestiging zoeken van hun ideeën en uitgangspunten. Die bevestiging wordt geboden door gelijkgestemden. Gelijkgestemden zorgen voor de erkenning dat jouw wereldbeeld juist is, voor een soort acceptatie van jou als persoon; voor de bevestiging dat je 'normaal' bent.

Het is echter niet zo dat de ervaringen en het wereldbeeld van mensen automatisch overeenkomen omdat zij bijvoorbeeld dezelfde etnische achtergrond hebben of hetzelfde geloof. Zo blijkt uit de interviews dat de hoogopgeleide tweede generatie deelnemers dat zij in het algemeen een grotere klik ervoeren met mensen van hetzelfde opleidingsniveau dan met mensen met dezelfde etnische achtergrond. Met hoger opgeleiden hadden zij meer gemeenschappelijk, hadden ze meer 'te praten', deelden zij meer ervaringen dan met de meeste mensen met dezelfde etniciteit (die veelal lager opgeleid zijn). Ideeën als 'soort zoekt soort' moeten dus met grote terughoudendheid worden gebruikt.

Maar dit wil niet zeggen dat etniciteit onbelangrijk is. Vooral de periode op de universiteit speelt hierbij een bijzondere rol. In veel van de interviews komt deze fase naar voren als een periode waarin de deelnemers (die behoren tot de vroege tweede generatie en dus veelal zijn opgegroeid in de context van 'witte' buurten en scholen) voor het eerst in contact kwamen met hoger opgeleide leeftijdsgenoten die dezelfde etnische achtergrond hadden. Deze combinatie van gedeelde etnische afkomst en gedeeld opleidingsniveau blijkt te leiden tot een uniek wederzijds begrip. Voor velen gaat er een wereld open. Door de wederzijdse erkenning vormt het contact met deze lotgenoten, op zo'n gelijke 'golflengte', een ultieme 'openbaring', een 'piekervaring'. Individuele ervaringen blijken plotseling gedeelde ervaringen en krijgen ineens vorm en betekenis.

[2] Zie voor meer informatie over het TIES project de website (www.tiesproject.eu)

Dit verklaart waarom ‘zelfs’ veel hogeropgeleide mensen met een migrantenachtergrond veel omgaan met co-etnische anderen. Vaak wordt verwacht, of zelfs van hen geëist dat zij zich distantiëren van hun etniciteit. ‘Turkse’ en ‘Marokkaanse’ studentenverenigingen worden soms met onbegrip geobserveerd en bestempeld als vormen van segregatie. De netwerken en vriendschappen van deze hoogopgeleide ‘*soulmates*’ zijn echter niet automatisch uitingen van terugtrekking op een gesegregeerde, ‘eigen’ groep. Voor veel mensen vormt dit ook niet het enige netwerk waarin zij zich begeven. Echter, voor hen vormt dit een plek waar zij zich thuis voelen, ervaringen kunnen uitwisselen in een vertrouwde omgeving, en samen kunnen ontwikkelen hoe zij zich bewegen in zowel de co-etnische omgeving van veelal lager opgeleide familieleden, en de middenklasse omgeving die (vooralsnog) erg ‘wit’ is. Het duidt in deze gevallen juist op het ontwikkelen van manieren van integratie en participatie, waarbij de etnische achtergrond en religieuze inslag een plek krijgt en niet wordt verloochend.

Conclusies

De overheid en andere partijen getroosten zich veel moeite om de leefbaarheid van buurten te verbeteren en de bewoners meer kansen op sociale stijging te geven. Al dan niet bedoeld zijn de sociale positie en de levensstijl van de ‘witte’ middenklasse de norm, en worden die van lagere sociale klassen - met name die van allochtonen - geproblematiseerd. Sterker nog, de aanwezigheid van allochtonen wordt vaak beschouwd als een indicatie voor armoede, segregatie en verval, kortom voor grootstedelijke problemen. Dat dit soort denken gevolgen heeft voor iemands gevoel van zelfwaarde en acceptatie, voor gevoelens van ‘normaliteit’, laat zich raden. In de verschillende deelonderzoeken is onderzocht wat het effect is van deze opgelegde vormen van ‘normaliteit’, en hoe mensen hun eigen vormen van gelijkgezindheid en acceptatie vorm geven.

Dit is allereerst onderzocht in een context van *gefabriceerde normaliteit*. De new town Almere is een ontworpen stad, gepland als een locatie waar stedelijke problematiek vreemd is, een plek voor pioniers, voor (‘witte’) middenklasse gezinnen. In de afgelopen tijd is er echter veel veranderd. Almere begon als een trekpleister voor sociaal mobiele Amsterdammers die de grote stad en haar slechte woningkwaliteit en sociale problemen wilden achterlaten. Deze instroom lijkt langzamerhand plaats te maken voor andere nieuwkomers, met name immigranten die vanuit het buitenland naar Nederland komen, en alleenstaanden. Zij zien Almere niet als losstaand van Amsterdam, maar als een buitenwijk. Almere is daarmee niet langer een plek van gelijkgestemden die een soort van dorpsgevoel opzoeken, maar een ‘gewone’ grootstedelijke woonplek. Bewoners gaan op verschillende manieren met deze transformaties om, deels afhankelijk van hun materiële omstandigheden. Sommigen hebben de aspiratie om terug te keren naar Amsterdam, maar alleen degenen die het zich kunnen veroorloven gaan daadwerkelijk terug. Anderen voelen zich wellicht opgesloten.

De volgende casus is er een van *opgelegde normaliteit*. Een aantal binnenstedelijke buurten worden opgeknapt en geschikt gemaakt voor meer middenklassers. De overheid en woningcorporaties wedden klaarblijkelijk op de (culturele en economische) sterkste paarden en nemen hun middenklasse positie als norm. Dit perspectief tast bestaande initiatieven en sociale netwerken in de buurt aan en waardeert de manier waarop gevestigde bewoners vorm geven aan maatschappelijke verbondenheid onvoldoende. Onbedoeld dragen de op zich goede plannen bij aan een gevoel van verlies en vervreemding, en ontmoedigen ze bewoners om enthousiast samen te werken met de professionals aan de verbetering van het leefklimaat in de wijk.

De laatste casus beschreef een opkomende, *nieuwe normaliteit*. Een groeiend aantal kinderen van immigranten vindt tegenwoordig een weg naar de hogere onderwijsniveaus. Dit leidt tot het ontstaan van een middenklasse met mensen met een migranten-achtergrond. Er klinkt vaak verbazing over het feit dat deze sociale stijgers zich ‘nog steeds’ (deels) identificeren met hun etniciteit, ‘ondanks’ hun hoge opleidingsniveau. Hoewel opleidingsniveau een grotere verbinder vormt dan etniciteit, blijkt dat de echte *soulmates* voor de tweede generatie stijgers degenen zijn die niet alleen hun hoge opleidingsniveau, maar ook hun etnische achtergrond delen. In deze context voelen zij zich geaccepteerd en herkend (‘normaal’), en in deze context worden nieuwe manieren ontwikkeld teneinde om te gaan met zowel de middenklasse- als etnische minderheidspositie. De vraag blijft of de Nederlandse omgeving ze genoeg ruimte geeft om beide aspecten te combineren.

De drie cassussen laten zien dat sociale en ruimtelijke mobiliteit niet alleen een materieel proces is, maar dat het duidelijk sociale, mentale en emotionele componenten heeft, en dat deze duidelijk beïnvloed worden door normatieve aannames die uitgedragen worden in de maatschappij, door politieke debatten, gemeentelijk beleid, en herstructureringprojecten. Het is belangrijk dit component te onderkennen, om beter te begrijpen wat er in het leven van alledag gebeurt.

Inspiratie voor beleidsmakers

De bevindingen van dit onderzoek kunnen ter inspiratie dienen voor beleidsmakers:

- Buitensteden en binnensteden zijn in de afgelopen decennia van karakter veranderd. De vanzelfsprekende relatie tussen sociale mobiliteit en ruimtelijke mobiliteit zoals die zich manifesteerde in de tijd van suburbanisatie, staat onder druk. *New town* Almere kenmerkt zich bijvoorbeeld door een grotere demografische diversiteit en is niet meer de pioniersstad voor blanke middenklasse gezinnen die het ooit was. Deze ontwikkelingen hebben veel effect op hoe mensen hun leefomgeving ervaren. De ooit vanzelfsprekende gelijkgezindheid is geleidelijk minder vanzelfsprekend geworden.
- Echter, het feit dat mensen niet verhuizen, zegt niet dat zij tevreden zijn over hun woonomgeving. De huidige mogelijkheden voor ruimtelijke mobiliteit zijn in de huidige markt voor veel mensen zeer beperkt.
- Revitalisering van stadsbuurten is vaak gebaseerd op het idee dat de middenklasse de remedie vormt om een wijk leefbaarder te maken en lagere klasse bewoners te verheffen. Deze opgelegde norm van de middenklasse kan negatief uitwerken op bestaande bewoners en bestaande sociale structuren. Het kan ertoe leiden dat de kracht en de cohesie die in de wijk als vanouds aanwezig is niet erkend en benut wordt, en zelfs afgebroken wordt.
- Sociale mobiliteit leidt niet per se tot het afnemen van het belang van etniciteit.
- Hoewel gemeenschappelijkheid de basis vormt voor het aangaan van waardevolle sociale relaties, houdt dit niet automatisch in dat mensen verbinding voelen puur op basis van etniciteit. Grote voorzichtigheid is geboden bij het hanteren van aannames als ‘soort zoekt soort’, en ‘ons (/hun) soort mensen’.
- Netwerken op basis van etniciteit, zoals ‘allochtone’ studentenverenigingen, zijn vaak geen uitingen van segregatie. Deze netwerken vormen plekken waarin manieren worden ontwikkeld voor participatie en integratie, zonder dat etnische achtergrond verloochend wordt.

Postbus 30833, 2500 GV Den Haag
www.platform31.nl
twitter: @platform31

PLATFORM31

Platform31 is de fusieorganisatie van KEI, Nicis Institute, Nirov en SEV